

В.С. Лозовий
(*м. Кам'янець-Подільський*)

ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА В ДОБУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ (1917–1918 рр.)

Суспільні й державотворчі процеси значною мірою визначаються рівнем політичної культури народних мас. З'ясування тенденцій її розвитку та особливостей проявів дасть змогу більш адекватно відтворити події революційного періоду 1917–1921 рр. У даній науковій розвідці автор має на меті висвітлити систему політичних поглядів, уявлень і цінностей, які, проявляючись у діях, характеризували ставлення селян до держави та влади в добу Центральної Ради 1917–1918 рр. У статті ставиться завдання показати специфіку політичної культури селянства та простежити її трансформацію в період зламу і перетворень соціальних структур держави, визначити ставлення його до революційних подій, з'ясувати, наскільки політика партій та громадських організацій відповідала ідеалам і цінностям сільського населення.

У вітчизняній історіографії питання політичної культури українського селянства в революційний період 1917–1921 рр. розроблені мало. Останню в умовах бездержавності з'ясував Б.Цимбалістий¹. Окремі аспекти зазначеної теми висвітлено у монографії Л.Нагорної². Важливе значення для дослідження згаданої проблеми, розуміння загальних процесів політичного життя в Україні у 1917–1921 рр. має праця В.Ф. Верстюка й В.Ф. Солдатенка³. Взаємозв'язок ментальності та політичної культури української нації прослідкував О. Рудакевич⁴. Деякі питання, що стосуються політичної культури селянства, висвітлено в низці узагальнюючих досліджень останнього періоду⁵, однак у запропонованому ними формулюванні зазначена проблема не вирішувалася.

На початку XX ст. соціально-етнічна структура населення України склалася таким чином, що її корінне населення становило незначну частину жителів міст, де зосереджувалося адміністративно-політичне життя, але домінувало в сільській місцевості⁶. Таке становище породило глибокий політичний і етносоціокультурний розкол, значний розрив між різними класово-структурними елементами суспільства – верхами й низами, містом і селом. Відтак соціальні відмінності, що відділяли селян від інших шарів суспільства, «служили одночасно національним бар'єром між українцями та не українцями»⁷. Незважаючи на індустріалізацію, модернізаційні процеси, значна частина селянства перебувала у системі відносин аграрно-традиційного суспільства.

В напіввархаїчній свідомості селян світ ділився на дві частини: зрозуміле та близьке (село й навколо нього) сільське середовище, соціальним уособленнями якого були громада, сход, староста, та «велике суспільство», яке пов'язувалося з містом, державою, владою, бюрократією, податками. Простір соціально-економічних контактів селянства здебільшого не сягав далі населеного пункту, де функціонував ярмарок (містечко або повітове місто). Тут відбувалися не лише економічні взаємозв'язки, а й обмін інформацією. Відповідно і політико-адміністративні інтереси обмежувалися найчастіше тією ж територією.

До початку XX ст. селянство фактично не брало участі у політичному житті Російської держави. Соціальні та економічні кризи, що виникали, провокували його на заколоти й бунти без певних політичних домагань. Селяни мали монархічні ілюзії, сакралізували владу царя, натомість ненавиділи бюрократію і поліцію, як представників репресивної державної влади⁸. За царату станова владна модель ділила суспільство на дві частини: селянську та неселянську. Селянство могло обирати на

сільському сході лише власні самоврядування. Останні не брали участі у формуванні інших органів влади. Вона для них була повністю чужа. Відчуженість від неї й держави становила суттєву рису світогляду селян і багато у чому визначала їх спосіб суспільно-політичної поведінки.

Один з перших значних досвідів політичної діяльності селянство набуло під час революції 1905р. Під впливом різних партій вони домагалися усунення урядової опіки, загального виборчого права, виборності самоврядувань, судів та навіть поліції. Фіксувалися випадки ухвалення присудів з вимогою автономії України⁹. Формували елементи політичної культури, в основі якої була система соціально-економічних ідеалів, цінностей і орієнтацій, вироблених хліборобами. Протягом століть серед селянства утвердилися цінності, які пов'язувалися з категоріями «землі й волі». Політичні домагання його висловив безпартійний селянин із Поділля Семенов у своєму виступі на засіданні II Державної думи в 1907 р. Він зазначив, що народ послав його вимагати «землі та волі» й повної громадянської свободи¹⁰.

У вирішенні багатьох політичних, соціально-економічних питань для селян основними факторами були традиції та звичаї. Для обґрунтування власних вчинків і прав вони шукали історичний прецедент у діях «батьків та дідів» тому світ моделювався за відомими зразками. Селянство сприймало стосунки в суспільстві за прикладом сімейно-громадських зв'язків і часто поширювало це сприйняття не лише на верховну державну владу, а й на інші форми відносин у країні. Селянська свідомість розглядала державу як одну велику сім'ю, а царя як батька народу. Основні зобов'язання людини стосовно держави – це сплата податків, виконання повинностей, постачання рекрутів¹¹. Однак з поваленням царизму в ході лютневих подій 1917 р. ці зобов'язання втратили силу, оскільки іншою, нелегітимною для селян стала влада та держава.

Після того як рухнула ідея православної монархії, що віками насаджувалася селянству Наддніпрянської України, її місце займає почерпнутий із глибин історичної пам'яті козацький політичний ідеал. Побудований на демократії прямої дії, де всі мають рівні права, де влада обиралася на загальних зборах¹² останній глибоко засів у селянській свідомості, оскільки був уособленням народовладдя, загальної рівності. Однак, базуючись на цінності козацької волі¹³, в селянському розумінні її поза впливом держави, а також домінуванні звичаєвого права, за яким суспільні відносини регулювала громада, згідно з місцевими звичаями і правилами, а не офіційні юридичні акти, він ніс у собі значні анархічні тенденції. Селянство звичаєвим правом користувалося й після революції 1917 р. і негативно ставилося до державних законів та суду, оскільки вважало, що вони захищають права лише «панів»¹⁴. Широке використання діячами українського визвольного руху козацької тематики у пропаганді ідеї національної державності створювало в селян враження, що саме цей політичний ідеал має бути реалізований. Але останній, будучи вагомою складовою політичної свідомості селянства, через відсутність у ньому системи офіційного права не так сприяв побудові держави, як породжував деструктивні процеси й викликав антидержавні настрої. Показовим є донесення бердичівського повітового комісара в грудні 1917 р. щодо діяльності поширених тоді формувань «вільного козацтва»: «Вільний козак, той же селянин, забезпечений зброєю, закликаний, на його думку, захищати інтереси народу. А народний інтерес у кожному селі вирішується по-своєму, а саме, в дусі бажаному чи вигідному для даної громади. Тому нерідкі випадки відмови виконувати розпорядження влади, оскільки це розпорядження «йде проти волі народу»¹⁵. Таким чином, демократичні ідеали українського селянства мали не так модерно-державну, як архаїчно-локальну, часто антиетатистську спрямованість.

Після повалення самодержавства селяни, виховані у відданості монархічній ідеї, певний період перебували в очікуванні. З часом село політизувалося. Проводилися

численні українські віча, збори, маніфестації. Так, 17 березня 1917 р. селяни с. Дубровного на Чернігівщині зібралися на мітинг і, як свідчила преса, вперше почули «вільне слово» й відчули себе «вільними громадянами». На сходах та зібраннях через демократичні вибори формувалися місцеві органи влади – сільські й волосні виконавчі комітети. Виходячи із свідомісної засади селянства, що влада перейшла до народу і втілювати її повинен останній через свої органи, новостворені його самоврядування, ігноруючи існуюче законодавство, ухвалювали постанови, які виходили далеко за межі їх компетенції¹⁶.

Зважаючи на нівелювання царизмом національної свідомості, одночасно відбувався процес української самоідентифікації селянства, що, відповідно, спонукало його до підтримки національно-політичних вимог. Так, Яриловицький сільський сход на Чернігівщині, обговоривши поточні події, дійшов висновку, що їх село розташоване на території України й вони за своїми звичаями та частково за мовою цілком схожі на українців, тому ухвалив резолюцію: 1) визнати себе народом українським; 2) вітати і підтримувати всі українські органи на чолі з Центральною Радою. Про національно-патріотичне піднесення свідчать численні заходи, які обставлялися як своєрідні політичні спектаклі. Це були «загальні віча», «свята праці», урочисті відкриття «пам'ятників свободи» тощо. Показовою була символіка маніфестації, що відбулася 9 квітня 1917 р. у с. Мала Павлівка на Полтавщині. Спочатку пройшла панахида по Тарасу Шевченку й полеглих борцях за свободу. Потім велелюдна процесія пішла селом. Її супроводжували вершники, одягнені запорожцями, з національними синьо-жовтими прапорами. Маніфестанти несли революційні червоні прапори та плакати «Хай живе вільна Україна!» і «Слава Україні!». На гарбі їхала уквітчана дівчина, що символізувала «Молоду Україну». Селяни співали українських пісень¹⁷. Такі заходи справляли величезний вплив на селянську свідомість, зокрема й політичну. В червні 1917 р. на Київському губернському українському з'їзді зазначалося, що на селі «всюди йдуть перевибори рад і комітетів та їх українізація». Універсал Центральної Ради селяни визнавали для себе законом. Натомість розпорядження Тимчасового уряду вважали законними, якщо вони не суперечили політичній лінії УНР. Тому не дивно, що у порівнянні з попередніми часами з місць надходили повідомлення: «Взагалі кидається в око високий рівень національної свідомості поміж народом». Уже у липні 1917 р. газети відзначали, що в окремих регіонах «за ці місяці національно село виросло без міри». Селянські депутати закликали: «Центральна Рада мусить взяти владу у свої руки, бо інакше ми самі її заберемо»¹⁸.

Після лютневої революції 1917 р. село отримало можливість втілювати своє розуміння політичних і суспільних відносин, що базувалися на традиційній системі цінностей. Моральні імперативи селянства й були ідеологічним обґрунтуванням його політичних та соціально-економічних вимог. Так, категорія «праці», як найвища моральна цінність хліборобів¹⁹, зумовила і політичне домагання передачі всієї влади трудящим класам, вимоги позбавити виборчих прав буржуазні верстви. Усвідомлення причетності до селянського стану, до землеробської праці, протиставлення себе іншим верствам суспільства – сутнісна ознака хліборобської психології, яка зумовила подальшу політичну лінію «ми проти всіх».

Важливою для селянської свідомості була категорія справедливості. Вона мала на увазі передусім рівність: в економічній сфері – рівний доступ до користування землею всіх, хто обробляє її власною працею, а в політичній – участь трудящих у формуванні владних структур. Соціально-політичний вимір прагнення селян до справедливості й рівності сконцентровано в формулі «Україна без хлопа та пана», втілення якої декларували селянські революційні з'їзди²⁰. Таким чином, політична культура українського селянства мала «антипанське» спрямування. Несприйняття політичного панування буржуазії, як непрацюючої верстви, відзначало простий народ.

Лютнева революція принесла суспільно-політичне розкріпачення народу. Однак зберігся глибокий антагонізм між традиційною патріархально-аграрною культурою широкого загалу й європеїзованою культурою заможних верств та інтелігенції. Це сприймалося селянами як два цілком окремі й різні світи, як протиставлення села місту. Неробство, розкіш, соціальний паразитизм – з цим пов'язувалася міська культура в свідомості селянства. Вона сприймалася як панська забаганка, яка вимагає тяжкої праці хліборобів²¹. Крім того, місто було уособленням визиску і репресій з боку держави. Це й визначило селянську психологію політичної дії та її антиміське й антидержавне спрямування. У політичній сфері протистояння зазначених культур вилилося в боротьбу між модерно-демократичними державотворчими силами та архаїчно-демократичними.

Селяни залишалися носіями традиційної культури, складовою якої була патріархально-локальна свідомість, де через замкнутість, низьку соціальну мобільність превалювали інтереси свого села, стану, класу. Це проектувалося на політичні відносини. Відтак інституювання влади й її впливи розглядалися здебільшого на рівні сільської громади. У локальній обмеженості селянського сприйняття світу остання розумілася, як природна самодостатня самоврядна інституція, що мала вищий авторитет. Рішення сходу оформлені, як воля громади, мали, безумовно, виконуватися. Натомість структури «зовнішньої» для громади державної влади сприймалися як «штучні», видумані «панамі», а їх втручання в справи села розглядалося як «насилство», особливо ж у революційні часи, коли настала «воля». Через це після революції спостерігається тяжіння до «своїх», тобто класових владних структур. Тому селянство активно підтримало створення органів влади в формі рад, оскільки вони асоціювалися з українськими історичними формами народовладдя – вічем і козацькою радою²². Селяни розглядали їх як спадкоємців станово-патріархальної самоврядної традиції у вигляді сходу. Надалі Центральна Рада пішла назустріч побажанням численних селянських форумів та перейменувала місцеві земські зібрання й управи в народні Ради та народні управи.

Як зазначалося, найважливіші сфери життя селянства вимірювалися поняттями «земля і воля», передусім ті, що стосувалися його повсякденних інтересів – аграрних відносин, сплати податків, місцевого самоврядування. Якщо за царя держава й влада сприймалися селянами як апарат насильства та визиску панівними класами трудового народу, то після революції вони розглядалися як такі, що повинні виконувати волю останнього. Відтак владу потрібно було сконструювати таким чином, щоб вона якнайшвидше виконала селянські домагання і реалізувала гасло «земля та воля». Функціонування держави бачилося лише крізь призму впровадження цього гасла. Інші її функції для селян були не важливі й відкидалися. Оскільки селянство не міркувало державно-правовими категоріями, легітимності суспільних відносин, йому було незрозуміле зволікання державної влади з проведенням соціально-економічних реформ, передусім вирішенням аграрної проблеми. Тому боротьба за реалізацію народних ідеалів «землі та волі» виступала своєрідним каталізатором політичних процесів в українському селі. Антипоміщицьку боротьбу за землю селяни одночасно спрямовували проти держави й її органів, яких вважали захисниками панського землеволодіння. Зруйнувавши державні інституції – адміністративний апарат, правоохоронні органи, армію, селянство вважало, що нікому буде захищати панську власність і вже тоді втілиться їх віковичний ідеал «землі та волі», тобто вільного перебування з землею в сільській громаді. Тому революція знизу (селянська), яка набувала рис охлократії й анархії, зіштовхнулася з революцією зверху (політичних партій). Це була боротьба за упорядкування суспільних відносин, за існування держави як цілісної системи, за збереження зв'язку «малого світу» (села) з «великим світом» (державою), міста із селом.

Провідникам українського руху було зрозуміло, що для побудови держави недостатньо зусиль національно-свідомої інтелігенції, потрібно, щоб ця ідея стала близькою і зрозумілою широкому загалу населення, передусім селянству. Щоб селянські маси, які майже не мали досвіду суспільно-політичної діяльності, залучити на підтримку державного будівництва, треба було їх станові економічні прагнення прив'язати до національно-політичних завдань. Українська політична ідея, національна державність могла бути втілена лише через реалізацію класових інтересів селянства, які автоматично ставали загальнонаціональними. Таким чином, політична програма українського визвольного руху повинна була якнайтісніше співвідноситися з економічними та політичними ідеалами селян.

Революція, санкціонувавши демократію, викликала до життя нову політичну силу – волю народу. Відтак при загальних демократичних виборах владу могли отримати лише ті політичні сили, які повернуть на свій бік селянство. Апеляція до народних мас, легітимація революційної влади й її рішень через демократичні процедури, тобто через «волю народу» активно використовувалися Центральною Радою, українськими і російськими партіями та організаціями. Село стало простором публічної політичної діяльності й наводилося агітаторами.

З поширенням революційної агітації формувалася соціально-психологічна готовність селянства до сприйняття політичних ідей, пропагованих Центральною Радою, – української державності в формі автономії, народовладдя через демократично обрані самоврядування. Пояснюючи гасло «земля і воля», есери зокрема стверджували, що перша прийде через другу, прив'язували проблему вирішення аграрного питання до створення автономії України²³. Певний час після революції, коли соціально-економічні сподівання селянства пов'язувалися з політичними перетвореннями, воно активно підтримувало боротьбу за автономію, проголошену Центральною Радою, оскільки з її встановленням мала розв'язатися земельна проблема²⁴.

Політична культура українського селянства продовжувала формуватися через участь у революційних політичних інституціях: громадських комітетах, волосних земських зібраннях, радах селянських депутатів тощо. Засновані на засадах революційної демократії регіональні селянські з'їзди, сільські комітети, волосні сходи та зібрання скликалися часто й охоплювали широкий загал сільського населення. Беручи участь в їх роботі, селянські активісти проходили гарну школу політичної діяльності. На згаданих з'їздах формувалися політичні та соціально-економічні домагання народних мас. Значна частина рішень цих форумів, звичайно ж, ухвалювалася під впливом політичних партій і організацій, передусім есерів та селянських спілок, але здебільшого вони відображали традиційні ідеали та цінності селянства. Пріоритет аграрної проблематики для селян визначало й політичне домінування на селі партій, які декларували кардинальне вирішення земельного питання за близькими до хліборобських ідеалів зразками. Розгляд політики партій крізь призму аграрного питання приводив до того, що селяни взагалі не сприймали конституційних демократів та інші партії, які наполягали на передачі землі за викуп, оскільки вважали, що вона повинна перейти до них безкоштовно²⁵.

Боротьба за «землю і волю» справляла певний вплив на формування політичної позиції, на характер суспільної діяльності українського селянства. Очікуючи аграрну реформу, воно починало розуміти, що революція «дала не землю, а тільки свободу, дала право голосу, рівне для всіх». Тому, щоб отримати землю, на виборах треба голосувати за тих, хто підтримує програму соціалізації. Українські партії й організації пояснювали селянам: щоб народ отримав «всю землю і волю», треба до Установчих Зборів та місцевих інституцій голосувати за їх списки. Відтак в одних регіонах хлібороби підтримували соціалістичні партії, в інших – залишалися до їх пропаганди байдужими. Описуючи політичне становище на Харківщині, газети констатували,

що «селяни зовсім не розбираються ні у політичних партіях, ні в їх програмах... Інтерес лише до Установчих Зборів, і то оскільки мова йде про землю»²⁶. Й хоча виборчі процедури широко ввійшли у соціально-політичне життя села, все ж, бувало, селяни не мали чіткого уявлення про значення виборів. З попередніх часів у них утвердилася думка, що вибори людини – це лише формальність, все одно «вона буде пішаком, говорити не дозволять...». Тому часто в сільські громадські організації вибори проходили за принципом «лише б відчепилися». До них обиралися люди, які не відображали настрої селян²⁷. Це призводило до перевиборів та, врешті, дискредитувало селянські самоврядування і демократичну систему як таку. Констатовано, що селяни ставилися до загального, прямого, рівного й таємного голосування «без особливої поваги та довір'я». До того ж архаїчна свідомість частини хліборобів заважала їм брати участь у політичних процесах. Бувало, селяни стверджували, що виборчі списки «антихристові», або їх видумали пани, щоб «народ закріпачити», тому «багато не записувалося» і голосувати не йшло. Але там, де селянам вдавалося провести більшість своїх депутатів, їх домінування в структурах влади приводило до радикалізації вимог. Часто рішення приймалися, керуючись селянськими моральними нормами, а не на законних підставах. Вони ставали легітимізуючим чинником для експропріації майна, насильства, деструкції державних адміністративних структур.

Якщо брати політико-економічний вимір селянської свідомості, то у ній точилася боротьба між модерними й архаїчними її складовими: з одного боку, було б добре, якби верховна влада законним рішенням передала хліборобам панську землю, з іншого, – вона втратила репресивну силу, тому можна самим цю останню забрати та поділити. А оскільки влада, на думку селян, затягувала процес передачі землі, то вони почали схилитися до другого варіанту вирішення аграрного питання.

Таким чином, селянство жило, так би мовити, в двох політичних площинах. Під впливом українських партій на своїх форумах поняття «воля» селяни трактували, як модерну державно-політичну категорію, тобто появу «Російської демократичної (народної) федеративної республіки з автономією України»²⁸. Однак серед широкого загалу селянства «воля» мала архаїчний вимір і розглядалася, як втілення позадержавного існування сільської громади. Про це свідчить масове невиконання розпоряджень вищих владних структур, ухвали сходів про усунення державних судових та правоохоронних органів із сіл тощо. Тимчасовий уряд констатував, що цілі юрби селян виступають «проти місцевих представників влади»²⁹. На нашу думку, індикатором ставлення селянства до формування державних органів влади були вибори до волосних і повітових земств. Загальнодемократичні вибори у волосні земства, які селяни ототожнювали з панськими органами влади та часто бойкотували, призвели до безвладдя на місцях, оскільки не були повністю легітимними у селянській свідомості.

В ході революції й так незначна територія політико-соціокультурних контактів селянства поступово звужувалася. Прогресуюча економічна криза згорнула процеси господарського обміну на ринку. Тому для селян не було потреби у підтриманні зв'язків із містом, з іншими місцевостями. До того ж держава і місто, вимагаючи від села ресурсів, передусім продовольчих, натомість нічого не могли дати взамін. Оскільки обмін був нееквівалентним, ресурси доводилося брати за допомогою репресій. Селянство все більше замикалося в собі, намагаючись відділитися від держави та міста. Констатуючи обмеженість селянських інтересів, газети писали, що «темні селяни» тільки й знають «про своє село. А вже про життя всього повіту рідко хто знає»³⁰.

Крім економічних чинників, селянському ізоляціонізму сприяли і політичні. Розвал старої владної системи, демократизація життя призвели до вільних від державного тиску виборів у сільські комітети, ради селянських депутатів, селянські спілки.

Оскільки це були класові організації селянства, які відстоювали здебільшого його інтереси та часто ігнорували розпорядження вищих адміністративних структур, розірвалася вертикаль влади, що з'єднувала «великий світ» – місто, державу – з «малим світом» – селом. Преса констатувала, що «окремі села творять свою особливу політику...Волость не визнає повітових постанов, повіти – губерньських...Проводиться політика тільки своєї хати». «Село не бажає знати губернії. Воно знає тільки свій маленький куток»³¹. Усе це аргументувалося тим, що «тепер свобода!»

Політичні орієнтації селянства також зумовлювалися специфікою післяреволюційних суспільних процесів в Україні, її прифронтовим становищем. Втомлена від війни армія розкладалася, солдатів все більше охоплювали ліворадикальні настрої. Присутність останніх значно впливала на політичну культуру селянства, каталізувала екстремістські рухи серед нього.

Інтелігенція трактувалася як прислужниця буржуазії й не користувалася довірою селян. Тому здебільшого політичними лідерами на селі ставали солдати, які, за розумінням селянства, були більш поінформованими, оскільки мали досвід спілкування поза межами громади з «великим суспільством» і звідти привносили на село ідеї перетворення світу, переважно в перекрученому вигляді. Психологія солдатів-селян синтезувала у собі мілітарно-аграрні риси та швидко поширювалася на селянський загаль. Тому політична система сприймалася як інституювання владних структур за патріархально-традиційними, архаїчно-демократичними зразками сільського громадського самоврядування, а в соціально-політичних перетвореннях значна роль відводилася насильству. Часто солдати ініціювали розгрома панських маєтків і вбивства поміщиків та буржуазії³².

Серед політико-культурних стереотипів, що виробилися у селянства в авторитарній Росії, репресивність влади була важливою складовою її авторитету. Царська була законна, й насильство сприймалося як легітимне. Влада, яка не могла впливати на громадян шляхом примусу, застосування насильства, для селян не існувала. Демократизуючись, адміністративна система, особливо ж сільського рівня, фактично розвалилася, що призвело до анархії. Ні Тимчасовий уряд, ні Центральна Рада, згідно із своїми політичними засадами, не наважилися широко втілювати репресії проти народних мас. Відтак починає змінюватися політична психологія селянства: не авторитет і закон, як за царизму, дає право владі на насильство, а навпаки, здатність останньої чинити репресії робила її авторитетною та законною. Це й використали більшовики, захопивши владу, нав'язуючи їй легітимацію шляхом насильства.

Таким чином, політична культура селян тісно пов'язувалася з громадсько-вічовими, козацькими за духом уявленнями про державу і владу, які відзначалися демократизмом. Однак це була демократія традиційного суспільства з патріархальними вічовими елементами, яка орієнтувалася не на відтворення всієї державно-суспільної вертикалі влади, а спрямовувалася переважно на нижній, сільський рівень адміністративно-територіального поділу. Демократичне самоврядування бачилося селянам як самоврядування сільської громади, у вигляді сходу, як втілення народовладдя в формі рад.

На селі у ході революції почав формуватися новий тип політичної культури, своєрідний симбіоз модерно-політичних й архаїчних цінностей. Ставлячись до політики передусім як до інструменту розв'язання аграрної проблеми, селяни продовжували ділити суспільство і владу на дві частини: верхню – місто, панів, уряд та його адміністративні органи, й нижню – село, громаду, сход. З одного боку, селяни бажали, щоб держава втілила земельну реформу в формі соціалізації, а з іншого, намагалися позбутися її впливу – не сплачувати податки, не виконувати повинностей, не допускати на село правоохоронні структури. Відтак на своїх з'їздах селяни підтримували ідею створення автономної України, з якою пов'язувалася

реалізація аграрних перетворень, а на низовому рівні – ігнорували державні інституції та їх розпорядження.

Лютнева революція 1917 р., проголосивши буржуазно-демократичні політичні гасла, з поширенням демократії спровокувала посилення антибуржуазних настроїв, каталізувала рух низів проти верхів. Політична боротьба набула ознак протистояння села і міста, аграрно-традиційного й модерно-індустріального способів буття, за втілення у системі цінностей носіїв тієї чи іншої політичної культури.

Революційні події в Україні, поглиблення у ній кризових явищ, неспроможність влади реформувати аграрні відносини, посилювали серед селянства політико-соціальні орієнтації на становий автономізм. Побутування рис напіввархаїчної аграрно-локальної свідомості визначило переважання антибюрократичних, антидержавних настроїв. Врешті, ці останні вилилися в анархо-руйнуючу діяльність проти адміністративних органів. Антиетатистська спрямованість політичної культури українського селянства виявлялася в утворенні та функціонуванні локальних сільських владних структур, передусім для унормування місцевого життя, розривом з містом і «великим суспільством».

Такий напрям політичної дії селянства багато у чому обумовлювався його існуючим сприйняттям, що держава – це лише насильство й визиск; домінуванням серед політико-адміністративних еліт та власницьких груп іншонаціональних елементів і становленням стереотипу про відчуженість від влади й власності; прагненням провести аграрний «чорний переділ» та егалітаризувати суспільство.

¹ Цимбалістий Б. Право бездержавності. Політична культура українців. – К., 1994.

² Нагорна Л.П. Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії. – К., 1998. – 278 с.

³ Політична історія України ХХ ст.: У 6 т. – Т. 2. Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920) / В.Ф. Верстюк, В.Ф. Солдатенко. – К., 2003. – Т. 2. – 488 с.

⁴ Рудакевич О. Ментальність і політична культура української нації // Розбудова держави. – 1995. – № 10.

⁵ Українська революція і державність (1917–1920 рр.). – К., 1998. – 248с.; Рубльов О., Реснит О. Українські визвольні змагання 1917–1920 рр. – К., 1999; Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис: Монографія. – К., 1999. – 976 с.

⁶ Капелер А. Структура українського національного руху в Російській імперії // Сучасність. – 1992. – № 7. – С.48, 52–56.

⁷ Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. – К., 1996. – С. 100.

⁸ Ахизер А. Россия как большое общество // Вопросы философии. – 1993. – № 1. – С. 7.

⁹ Михайлова В.И. Рост классового самосознания украинского крестьянства в первой русской революции. – Днепропетровск, 1983. – С.28–33.

¹⁰ Клибанов А.И. Народная социальная утопия в России. – М., 1978. – С.328.

¹¹ Корчагова М.Н. Крестьянское самоуправление в России (IX –начало ХХвв.). – М., 2001. – С. 17.

¹² Григорійв Н.Я. Українська національна вдача. – Вінніпег, 1941. – С. 47, 56.

¹³ Швецова А.В. Національний характер як феномен культури. – Сімферополь, 1999. – С. 190.

¹⁴ Селянський голос. – 1917. – 12 листопада (№ 4).

¹⁵ Державний архів Київської області. – Ф. Р-2796. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 30 зв.

¹⁶ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі –

- ЦДАВО України) . – Ф. 1116. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 45, 156; Ф. 1677. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 31; Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 39. – Арк. 241, 247 зв.
- ¹⁷ Черниговская земская газета. – 1917. – 28 апреля (№ 34); 14 июля (№ 53); Труд. – 1917. – 28 апреля (№ 18).
- ¹⁸ ЦДАВО України . – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 54. – Арк. 3, 15; Подільська воля. – 1917. – 24 липня (№ 10).
- ¹⁹ *Присяжнюк Ю.П.* Українське селянство XIX–XX ст.: еволюція, ментальність, традиціоналізм. – Черкаси, 2002. – С. 22–23.
- ²⁰ Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – травень (№ 60).
- ²¹ Громадянин. – 1917. – 1 серпня (№ 7); Черкасская воля. – 1917. – 5 июля (№ 9).
- ²² *Бевз Т.А.* Народовладдя як система українського державотворення (за творчим спадком Н. Григорієва) // Події і особистості революційної доби. Збірник. – К., 2003. – С. 167.
- ²³ Народня воля. – 1917. – 17 травня (№ 1).
- ²⁴ Вісті комітету Ради селянських депутатів. – 1917. – 29 жовтня (№ 11).
- ²⁵ ЦДАВО України. – Ф. 1327. – Оп. 1. – Спр. 76. – Арк. 17–17 зв.
- ²⁶ Харьковский вестник. – 1917. – 15 августа (№ 25).
- ²⁷ Черниговская земская газета. – 1917. – 21 июля (№ 55); Народне діло. – 1917. – 28 вересня (№ 42).
- ²⁸ Вісті Кам'янецького повітового ісполнительного комітета. – 1917. – 3 травня (№ 2).
- ²⁹ ЦДАВО України. – Ф. 1934. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 21; Спр. 7. – Арк. 25; Ф. 1792. – Оп. 1. – Спр. 63. – Арк. 26, 34–35; Харьковский вестник. – 1917. – 27 июля (№ 9); Подільська воля. – 1917. – 11 вересня (№ 16–17).
- ³⁰ Вільне слово. – 1917. – 14 жовтня (№ 31).
- ³¹ Народне слово. – 1917. – 14 жовтня (№ 40); Прилуцька думка. – 1917. – 4 серпня (№ 3).
- ³² Український національно-визвольний рух. Березень–листопад 1917 року. Документи і матеріали. – К., 2003. – С. 819.